

қазақ халқы 13 жастағы балаға, бұдан былай бала деп емес, бір үйдің иесі, басы болған деп түсінеді. Демек, оған қозғалыс та өзгереді, және де мұнда балаға шешімнің көбісін өзі қабылдауына болатындығын, әрі үлкендердің ол жеткіншекке сенетіндігін көрсеткені болса керек. Мұны сезген жеткіншек те, кателесуден қорқады, әрі қабылдаған шешімдерін терең ойланады, көп пайымдап, тіпті өзі-ақ жасы үлкен ақсақалдарға жүгінеді. Мұндағы кішігірім көзқарастағы өзгеріс, баланың өзінің қатесін түсіну, Мұқановтың осы кезеңді сипаттауында қолданған ерекшеліктер: окпе, уайымшылдық, ашуланшақтық, қарсы шығу сияқты мінез-құлықта пайда болатын сипаттар да өз орнымен шамадан тыс кетпей, шешілсе керек.

Алайда, жеткіншек кезеңдегі «мен-концепциясының» дамуындағы ерекшеліктер де әр заман мен әр түрлі шарттарға сай өзгереді. Сондықтан да қазақ халқының ол түсініктері қазіргі заманда аздап немесе шамалы көбірек те өзгерістерге ұшыраған сияқты, демек ол түсініктерді «көне заманға сай» деп қойып қойғанымыз жөн бе? 1988 жылдарға тән жазылған Мұқановтың еңбегі мен батыс психологі Рианның жазған еңбегіндегі ұқсастықтар бар болғанымен, біз сол жылдардың өзінде бұрынғы сипат пен түсініктерді жоғалттық деп те айта алмаймыз, себебі мен, өзім осы заманға сай түсініктер кезінде туылып өскеннің өзінде, сол қазақтың көшпенді халықтық сипаттан жұрдай емеспін деп, нақты айта аламын, бұл үлкендердің үлесі ме, алде қазақ халқына әбден сіңген түсінік пе, әйтеуір, жоғарыда айтылған қазақ халқының тәрбие беру ерекшеліктері түптен өзгере қойған жоқ. Әрине қазақ ежелден келе жатқан салт-дәстүрінде де «мен» түсінігінің қазіргі дәуірге сай өзгерістергі байланысты, мәселе жарататын, немесе жеткіншек кезеңіндегі дағдарыстарды шиеленістіретін ерекшеліктері болуы мүмкін, алайда, менің ойымша, психологияның өзі көбінесе табиғилыққа жүгінеді. Эксперимент пен зерттеу жұмыстарының көбісі табиғи ахуалда бақылауды жөн көреді, сондықтан да зоопсихология сияқты салалардың қажеттілігін де сезінеді. Ал қазақ халқының салт-дәстүрлерінің, түсініктерінің түп негізі, сол табиғи түрде үйренуін пайда болса керек, осы сөзімді қазақ халқының туа біткен психологтар деп бітіргім келеді.

1. М.М. Мұқанов «Жас және педагогикалық психология»/ Алматы 1982.

2. Реан А.А. Психология человека от рождения до смерти САНКТ ПЕТЕРБУРГ «прайм-ЕВРОЗНАК» Издательский Дом «НЕВА» МОСКВА ОЛМА-ПРЕСС» 2002.

Пахратдинова Б.

1 курс магистраны,

Ахтаева Н.С.

эл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың

жалпы және этникалық психология

кафедрасының профессоры, психол.ғ. докторы

Жұбаназарова Н.С.

жалпы және этникалық психология

кафедрасының доценті, психол.ғ. кандидаты

БАЛАНЫҢ АЛҒАШҚЫ ДАМУ КЕЗЕҢІ ЖӘНЕ «МЕНДІК» МӘСЕЛЕСІ

Баланың есеюін, оның психикалық дамуын түсіну үшін алдымен «даму» деген сөз не, соған тоқталайық. Даму дегеніміз өзгерудің бір түрі. Бірақ өзгерудің бәрі даму болып есептелмейді. Даму тек алға қарай өсу (прогрессивтік түрде өсу) ғана емес. Даму кейде регрессілі түрде (кері кету мағынада да) кездесуі ықтимал. Кейде осының солай болып кездесетінін Ф. Энгельс арнайы ескертіп былай деген болатын: «Бұл заманда прогресс аталуының бәрі, сонымен бірге біршама регресс болатынын да көрсетеді». Ал балалық шақта баланың «Мен- тұжырымдамасы» құрылымды және иілгіш болып келеді. Балалық шақта тұлға аралық қарым-қатынас баланың өзіндік бағдарының құрылуы үшін маңызды болып бастағанда, жеке мәнділікті таңдау белгілерінде бірқатар шектеулер пайда болады. Балалық шақта құрылған өзіндік бағалау адамды өмір барысында қолдап жүреді [1,2].

Қазақ еліндегі адамдар өзге халықтар сияқты балалары қай жасында қандай өзгерістерге ұшырап дамуын бақылап, жасты неше түрге кезеңдерге бөлген. «Мен-тұжырымдамасы» мен баланың алғашқы даму кезеңдеріне байланысты:

• Тулғаннан 1 жасқа дейінгі кезең- *нәресте жас* кезеңі. Бұл кезең әр нәрсені сезуден және қозғалудан тұрады. Ж.Пиажениң жүйесінде сезім мен қозғалу интеллектісінің бастапқы кезеңі.

Нәресте жалпы мағынада екі кезеңге бөлінеді:

а) Бесік жасы (туғаннан 7 айға дейін)

б) Еңбектеу жасы (7 айдан 12 айға дейін) – еңбектеуге келсек, осыған нәресте бірден ие бола алмайды. Бұған мынадай даярлық жүргізіледі: нәресте басын, кеудесін көтеріп, отыруға үйренеді. 7 айға толғанда еңкейіп қолын және тізесін басып отырады. Сонымен қатар, арқасынан, ішпен сол, оң жақтарына

жатуға жаттыға бастайды. 8 ай толғанда нәресте еңбектей бастайды. Осының өзі үлкен жетістіктің белгісі. Өйткені бұрын өздігінен қорғанып жыжи алмайтын болса, енді өз бетімен қозғалып, қасындағы заттардың өзіне тән қасиеттерімен таныса бастайды. Сөйтін ешкімнің көмегінсіз қалаған нәрсенің қасиетін білетін болады. Еңбектеу – нәрестенің тұла бойының бұлшық еттерінің, мүшелерінің қозғалысын меңгеруге мүмкіндік береді. Сөйтіп, нәрестенің денесі нығаяды, дене мүшелерінің қозғалысын тиісті мақсатқа бағындыруға мүмкіндік туады. Осының нәтижесінде 12 айдың ішінде бала өздігінен жүріп кетеді.

- 1-ден 3 жасқа дейінгі кезең – *бөбектер жасы немесе алғашқы балалық кезең*. Бұл кезеңде баланың тілі шығып, тілдің лексикасын және грамматикалық ережелерін меңгере бастайды. Денесі нығайып, ойнай бастау мезгілі [1]. Э. Эриксон бойынша «Мен- тұжырымдамасының» екінші даму стадиясы 1,5 жастан 3-4 жасқа дейін, яғни бөбек жасында созылады. Бұл кезеңде бала өзінің индивидуалды бастамасын және өзін белсенді әрекет етуші ретінде сезінеді. Егер баланың белсенділігі ересектердің ойымен сәйкес болмаса, онда бала біршама келіспеушілікке соқтығысады [2].

Бөбекте «Мен» деген қасиет өзін өзгелерден ажырата алуға пайда болады. Бұл үшін бөбек әуелі айнаға қарап, өзге кісілерден өзін ажыратады. Оған дейін зерттеушілердің айтуынша, бала айнаның бетінде, тек таныс адамдардың бейнесін ажырата алады да, өзінің бейнесін айқын сезе алмайды. Сондықтан өзінің бар екенін бөбек жасының аяғына дейін бала ажырата алмайды. Мұнымен қатар, кейін бөбек үшін айна қызыметін тіл атқаратын болады. Тіл арқылы өзгелермен байланысып, кейін бала үшін сөйлеу қызыметі өзін өзгелерден ажыратуға мүмкіндік береді. Мысалы, бөбек «Мынау менмін» – деп осы сияқты сөздерінде өзін өзгелерден ажыратып отырады [5].

Осы кезеңде баланың ең позитивті даму нәтижесі – **тәуелсіз сезімге** жету. Бала ересектерге тәуелді болмай, барлығын өзі істегенге ұмтылыс жасайды. Баланы қорғау барысында ересектер баланың белсенділігіне шектеу қойып отырады. Егер бала қарсылық білдірсе, онда ересек пен баланың арасында конфликт пайда болады. Э. Эриксонның ойынша, осы конфликт балаға өзінің автономиясымен жеке күшіне сенімсіздік тудырады. Автономияның альтернативасы мен сенімсіздік осы кезеңдегі баланың дамуында үлкен мәселе болып табылады. Р. Бернстың айтуынша, осы жаста бала ересектерден және қоршаған ортадан қолдаумен шабыт күтеді. Баланың автономия сезімі мадақталып отыру керек, конфликт барысында ересектердің қойған тиымдары баланың жеке күшіне күмән келтірмей және ұялу сезімін болдырмауы тиіс [2].

Бөбек жасында ойыншыққа байланысты ұлдар мен қыздардың ойыны бірдей емес. 3 жастағы қыз аяудың ойыншығын оған бергенде оның үстіне көйлек кигізіп, кішкентай **тарелкаға** ас салып, қасықпен оны тамақтандырады. Ұлға осындай ойын ұсынғанда ол бас тартып, ол әйел жынысына жататындардың қызметі, сондықтан оған қатысы жоқ екенін айтады. Ал ұлдар таяқты ат қып мініп, «осы менің атым» деп жүгіретіні кездеседі. Осындай ойынға, кішкентай қыз балалар әуес келмейді. Істің өздеріне қатысы жоқ екенін біледі. Бөбек психикасының дамуын одан әрі өрістетуде оның сөйлеу әрекетінің қалыптасуының ерекше маңызы бар. Бөбек 1,5 жаста 200-дей сөз біледі. Осы кезден бастап сол сөздерден сөйлем құрастыруға талпынады. Осы сөз қорынан бала 1000-нан аса сөйлем құрастыра алауы ықтимал [3]. Бөбек 3 жасқа жеткенде 1200-1500 сөз біледі. К. Чуковский «Үштен беске дейін» деген кітабында бөбектер қалай сөйлем құрастыра алады және осыған байланысты ікемділігі тілші ғалымдардан кем емес екенін атап көрсетеді. Оның солай деуі бөбектер тіпті ана тілінде кездеспейтін жаңа сөйлемдер құрастырады. Мұның себебі бөбек әлі қандай сөздер айтуға болатынын не болмайтынын білмейді. Себебі жаңа сөйлемді бірден естеп, оны қайталап отырған жоқ. Мұндай сәтсіздіктер кейін үлкендердің көмегімен түзетіледі [4].

- 3-тен 7-ге дейін *сәби жасы*. Бұл жаста жұмыстың қарапайым түрлерін орныдауға қатысты: қыздар көбіне ыдыс-аяқ ұстап аналарына көмектесе бастаса, ұлдар әкелерінен үлгі алуға тырысады [1]. 4 жастан бастап балада қандай адам боламын деген көріністер қалыптасады. Ерекше энергия мен іс-әрекетті тани, яғни **білуге құмарлық** пайда болады. Бала бұл кезеңде еркін қозғалып, сұрақтар қойып, оған жауап талап етеді. Ең бастысы ата-аналар баланың таным белсенділігін баспауы тиіс.

Э. Эриксонның ойынша, осы кезеңдегі ең басты қауып – кінә сезімі. Бала өзінің білуге құмарлығы мен белсенділігінен өзін кінәлау сезімі пайда болады, ол инициатива сезімін басуы мүмкін. Р. Бернс ата-аналарға кеңес береді, егер балада өзіндік бағалау дұрыс құрылғанын қаласа, онда баланың белсенділігінде кемсіту болмауы тиіс [2].

3-4 жаста бала өзінің қай жынысқа жататынын және қоршаған ортадағы адамдарды ажырата біледі. Бірақ балалар ересектердің жынысын сыртқы белгілермен ассоциациялайды – шаш үлгісі немесе киім. Балада алғашқы жыныстық сәйкестендіру (идентификация) жүреді. Бала жынысты өзгерте алмайтынын жақсы біледі, егер киім ауыстырып немесе әр түрлі сыртқы белгілерге байланысты.

Балада «Мен-бейнесінің» қалыптасуы мектепке дейінгі жаста басталады, яғни 3 жастағы балалар анық және нақты өзінің мүмкіншіліктерін елестете алады. Балада индивидуалды тәжірибенің негізінде пайда болған көріністер тұрақсыздық пен нақты көрінбеуімен сипатталады. Бала даму барысында бұл көріністер негізделген және тұрақты сипат алады, 5-7 жасында бала ортаның бағасын белгілі мөлшерде қабылдайды [2].

Жасты тиісті кезеңдерге бөлудің бұл келтірілген сипаттамасы ілгеріде қастылған қазақ елінде жастарды тиісті кезеңдерге бөлуіне қарағанда баланың есеюі көпке дейін созылып отыр. Бұл екі арадағы есеюдің алшақтығы әр дәуірдегі әлеумет ортасының түрліше келуінен.

Осы келтірілген жас кезеңдерін психикалық тұрғыдан топтастыру балалар бақшасында не мектепте ресми түрде қабылданған жастарға үнемі сай келмейді. Себебі психикалық тұрғыдан жасты тиісті кезеңдерге бөлудің өзіндік сипаты бар. Сонымен біз баланың жеке басына тән оның «Мен» деген қасиетінің қалай қалыптасатынына тоқталдық. Бұл айтылған менменсіну, қарсылық т.б. баланың үлкендердің қол астында болуын, оның психикасы дамуының өріс алу арасында қайшылықтың болуынан. Егер баланың өмірінде қайшылық кездеспесе, алға қарай дамымай, бір қалпында тұрып қалған болар еді.

1. М.М.Мұқанов . Жас және педагогикалық психология. . Алматы , 1982
2. Психология человека от рождения до смерти. Психологический атлас человека / под ред. А.А. Реана. – М, 2010. – 651 с.
3. А.Н. Гвоздев. Вопросы изучения детской речи. М. , 1961.
4. К.Чуковский. От двух до пяти. М. 1960.
5. А. Валлон. Психические развитие ребенка. М. 1967.

Саипова А.

магистрант 2 курса,

Н.К.Сатыбалдина

к.б.н., доцент кафедры общей и этнической психологии
КазНУ им. аль-Фараби

ЭМОЦИОНАЛЬНЫЕ СОСТОЯНИЯ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ ТРУДОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И МЕТОДЫ ИХ ОЦЕНКИ

Изучению профессиональной либо трудовой деятельности, а именно тому, какие существуют виды профессий, как та или иная профессия влияет на формирование личности, ее установки, ориентации, эмоциональное состояние личности в труде, профессиональная деформация и так далее, уделяют большое внимание.

Для человека, трудовая деятельность, это сфера персонализации и самореализации, возможность раскрыть и проявить свои личностные и профессиональные качества, и свои способности [1]. Психологи изучают особенности поведения человека в труде, взаимоотношений между людьми в труде, и как трудовая деятельность влияет на эмоциональное состояние человека.

Всем известно, что любая профессиональная деятельность накладывает свой отпечаток на эмоциональное состояние человека. К примеру, многие педагоги, длительное время работающие в системе образования, отличаются повышенной категоричностью, уверенностью в своей правоте, неприятием другой точки зрения, авторитарностью позиций, стремлением "поучать". Работа в сфере политике способствует формированию таких личностных черт, как властолюбие, упрямство, нетерпимость. Подобные специфические изменения в личности определяются содержанием, организацией и условиями осуществления деятельности, развиваются постепенно, со временем закрепляются и, в итоге, превращаются в относительно устойчивые психологические характеристики личности и являются признаками профессиональной деформации [2].

К наиболее важным эмоциональным состояниям, которые возникают в процессе деятельности, относят: *стресс (состояние эмоциональной напряженности)*, *скука (состояние монотонии)*, *отвращение (состояние психического пресыщения)* и феномен «эмоционального выгорания».

На сегодняшний день, одной из самых актуальных тем является *эмоциональное выгорание как один из факторов профессиональной деформации*, отрицательно влияющих на эффективность трудовой деятельности.

Эмоциональное выгорание, это динамический процесс, который возникает поэтапно. Термин эмоциональное выгорание введен американским психиатром Х.Дж.Фрейденбергером в 1974 году для характеристики психологического состояния здоровых людей, находящихся в интенсивном и тесном общении с клиентами, пациентами в эмоционально насыщенной атмосфере при оказании профессиональной помощи. На самом первом этапе этот термин расшифровывался как состояние изнеможения, истощения с ощущением собственной бесполезности [3]. На сегодняшний день термин «выгорание» все чаще применяется для профессий, связанных с оказанием помощи человеку, испытывающему негативные переживания. Это в основном специалисты социальных профессий- врачи, юристы, педагоги, психологи, психотерапевты, социальные работники, консультанты и другие. Люди, работающие по этим направлениям, очень часто оказываются в той или иной степени вовлеченными в негативные переживания, получают риски для

Рахимжанов М.К. К ВОПРОСУ ОБ ОБЪЕКТИВНЫХ И СУБЪЕКТИВНЫХ ФАКТОРАХ МИГРАЦИИ.....	213
Тухмарова Ш., Айтымбетов Н. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖОҒАРҒЫ БІЛІМ ЖҮЙЕСІНІҢ ЖАСТАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ҚАЛЫПТАСУЫНА ӘСЕРІ	216
Шәбден М.Б. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ПРЕЗИДЕНТТІК ИНСТИТУТТЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ	218
Халикова Ш.Б. АДМИНИСТРАТИВНАЯ РЕФОРМА В КАЗАХСТАНЕ	221

СЕКЦИЯ СОЦИОЛОГИИ И СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ

Шабденова А.Б., Абдирайымова Г.С. ЗДОРОВЬЕ В СТРУКТУРЕ ЦЕННОСТЕЙ НАСЕЛЕНИЯ КАЗАХСТАНА (РЕЗУЛЬТАТЫ СОЦИОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ)	224
Биекенова Н.Ж., Кенжакимова Г.А. МОДЕЛИРОВАНИЕ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЕ КУЛЬТУРЫ МОЛОДЕЖИ	227
Дюсебаева Д.М., Нурбекова Ж.А. РОЛЬ СОЦИАЛЬНОГО РАБОТНИКА В ОКАЗАНИИ ПАЛЛИАТИВНОЙ ПОМОЩИ БОЛЬНЫМ В УСЛОВИЯХ ХОСПИСА	230
Жусупова А., Жаназарова З.Ж. МҮГЕДЕК БАЛАЛАРЫ БАР ОТБАСЫЛАРМЕН ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫСТЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ	231
Капсамит М.А., Нурбекова Ж.А. МОЛОДЕЖЬ – КАК ОБЪЕКТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ	232
Көшекеев Е.А., Амитов С.А. ЕҢБЕК НАРЫҒЫ ЖӘНЕ ЖҰМЫСБАСТЫЛЫҚ	234
Муталиев Б., Садырова М.С. ӘЛЕУМЕТТАНУДА ҚҰҚЫҚ БҮЗУШЫ ЖАСӨСПІРІМДЕРДІ ЗЕРТТЕУ БАҒЫТТАРЫ	236
Сарыбаев С.А., Әбдікерева Г.О. ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӘЛЕУМЕТТЕНУ – ӘЛЕУМЕТТЕНУДІҢ ЕРЕКШЕ ТҮРІ РЕТІНДЕ	238
Сманқызы А., Жаназарова З.Ж. ОТБАСЫМЕН ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫСТАҒЫ ОТБАСЫЛЫҚ ТЕРАПИЯ НЕГІЗДЕРІ	241
Төлеуғазы Д., Абдикерева Г.О. ЖЕЛІЛІК КОММУНИКАЦИЯ ДАМУЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК САЛДАРЛАРЫ	242

СЕКЦИЯ ОБЩЕЙ И ЭТНИЧЕСКОЙ ПСИХОЛОГИИ

Арынбаева Ж. СТУДЕНТТЕРДІҢ КОММУНИКАТИВТІ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІНІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІГІ	243
Ержанова М. БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ МЕН-ТҰЖЫРЫМДАМАСЫ	246
Молдашбаева А. ЖЕТКІНШЕК КЕЗЕҢІНДЕ «МЕН-КОНЦЕПЦИЯСЫНЫҢ» ҚАЛЫПТАСУЫН САЛЫСТЫРУ	248
Пахратдинова Б. БАЛАНЫҢ АЛҒАШҚЫ ДАМУ КЕЗЕҢІ ЖӘНЕ «МЕНДІК» МӘСЕЛЕСІ.....	250
Саипова А. ЭМОЦИОНАЛЬНЫЕ СОСТОЯНИЯ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ ТРУДОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И МЕТОДЫ ИХ ОЦЕНКИ	252
Самарханова М. ИЗУЧЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ САМОПОЗНАНИЯ В ЗАРУБЕЖНОЙ И ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ПСИХОЛОГИИ	255